

תשובה בענין חליבה בשבת

שאלה מקיבוץ חנתון: כידוע, אם לא חולבים את הכבשים במשך השבת הם עלולים לחלות ואפילו למות, לכן ברור מאליו שעל מנת למנוע צער בעלי חיים יש לחלוב אותם גם בשבת באמצעות מכונות אוטומטיות. השאלה היא, האם מותר להשתמש בחלב הזה, או שיש חובה לזרוק אותו? האם מותר למכור את החלב הזה ולתת את הרווחים לצדקה? או שיש פתרון אחר?

תשובה: שאלה זאת נפתרה מבחינה עקרונית לפני שלושים שנה ע"י שנים מגדולי הפוסקים בא"י, ר' ישעיהו קרליץ "החזון איש" ור' שאול ישראלי בעל "עמוד הימיני" (ראה הביבליוגרפיה). לפי הפסק שלהם מי שמתמש במכונות אוטומטיות בשבת בדרך הנכונה (ראה להלן בסוף) רשאי להשתמש בחלב ולמכור אותו כמו כל חלב אחר. ע"י השימוש במכונות אלה מונעים צער בעלי חיים והפסד ממון וגם שומרים את השבת כהלכתה.

מכיון שפוסקים אלה כבר פתרו בעיה זאת לא באנו לחדש אלא לחנך וללמד כדי שחברי הקיבוץ המסורתי הראשון לא יקיימו מצוות בתורת "מצוות אנשים מלומדה" כי אם מתוך הבנת ההלכה ושמחה של מצווה. קודם נציג בפניכם את המקורות העיקריים, אח"כ את תולדות הטיפול בבעיה, ולבסוף נסביר את הבסיס להתיר את השימוש במכונות אוטומטיות בשבת.

המקורות

יש שני מקורות בתלמוד הבבלי הדנים בחליבה בשבת ואלו הם:

1. שבת צ"ה ע"א:

תנו רבנן: החולב... שגג בשבת חייב חטאת, הזיד ביום טוב לוקה ארבעים דברי ר' אליעזר, וחכמים אומרים: אחד זה ואחד זה אינו אלא משום שבות. רב נחמן בר גוריא איקלע לנהרדעא [=הזדמן לנהרדעא]. בעו מיניה [=שאלו ממנו]: חולב משום מאי מיחייב? אמר להו: משום חולב... אמרו ליה: רבך קטיל קני באגמא הוה! [=המורה שלך היה חותך

קנים באגם = לא ידע לפרש משנה. [אתא שאיל בי מדרשא =הלך ושאל בבית המדרש]. אמרו ליה : חולב חייב משום מפרק...

כידוע, יש ל"ט מלאכות או אבות מלאכה האסורות בשבת. "מפרק" איננו אחד מהם. לכן עדיין לא היה ברור לראשונים למה אסור לחלוב בשבת. רש"י מפרש (שם ד"ה מפרק):

כמו מפרק משאוי שפורק אוכל ממקום שנתכסה בו והוי תולדת דש. כלומר האב מלאכה הוא "דש" וחליבה היא "תולדה" או תת-קטיגוריה של אותה מלאכה כי גם בחליבה מפרקים את האוכל ממקום מכוסה.

גם הרמב"ם סבר שחליבה אסורה משום דש (הלי שבת ח' ז'): הדש כגרוגרת חייב ואין דישה אלא בגדולי קרקע. והמפרק הרי הוא תולדת הדש. החולב את הבהמה חייב משום מפרק. ברם, ראשונים אחרים פרשו אחרת. לדעתם החליבה אסורה משום מלאכת ממחק או קוצר או טוחן או גוזז או בורר. (ראה סיכום השיטות אצל הרב פלדר). מכל מקום כל אחד מסכים שהחליבה אסורה בשבת - לפי ר' אליעזר מן התורה, ולפי חכמים משום שבות = מדרבנן.

2. שבת קמ"ד ע"ב:

אמר רב יהודה אמר שמואל: סוחט אדם אשכול של ענבים לתוך הקדרה [=סיר של תבשיל] אבל לא לתוך הקערה [כי לפעמים שותים מקערה]. אמר רב חסדא: מדברי רבינו נלמד: חולב אדם עז לתוך הקדרה אבל לא לתוך הקערה. והגמרא מוסיפה: "אלמלא קסבר משקה הבא לאוכל - אוכל הוא".

יש ראשונים הסוברים ששמואל עסק בשבת ואילו רב חסדא התיר חליבה רק ביו"ט (ראה סיכום באינצקי תלמודית, כרך ז', עמ' תש"ס-תשס"א) אבל הרמב"ם סבר ששני האמוראים עסקו בשבת (הלי שבת ח' י'):

ומותר לסחוט אשכול של ענבים לתוך האוכל שמשקה הבא לאוכל - אוכל הוא ונמצא כמפרק אוכל מאוכל. אבל אם סחט לכלי שאין בו

אוכל הרי זה דורך וחייב. והחולב לתוך האוכל או היונק בפיו פטור ואינו חייב עד שיחלוב לתוך הכלי.
כלומר, הרמב"ם סבר שהחולב לתוך האוכל פטור מעונש כרת אבל אסור לעשות כך לכתחילה. נראה להלן שדברי רב חסדא שמשו מקור להיתר חליבה בשבת.

תולדות פתרון הבעיה

למרות שאסור לחלוב בשבת הומצאו כמה דרכים לעקוף את האיסור. הסיבה המקורית להיתר היתה משום האיסור של צער בעל חיים (שמות כ"ג:ה', ב"מ ל"ב ע"ב ורמב"ם הל' רוצח י"ג:ח').

1. בדרך כלל אסור לומר לנכרי לעשות מלאכה בשבת אבל האיסור הזה של אמירה לנכרי הוא רק מדרבנן. מאידך האיסור של צער בעלי חיים הוא מדאורייתא. לכן החל מימי הגאונים התירו לומר לנכרי לחלוב בשבת. הגאונים פסקו שצריכים לומר זאת לנכרי ביום ששי לפני השבת (שו"ת הגאונים שערי תשובה סימן רכ"א) ואילו המהר"ם מרוטנברג (גרמניה, המאה הי"ג) פסק שצריכים לתת את החלב לנכרי ואח"כ לקנות את החלב חזרה במחיר סמלי. בדרך זאת הנכרי טורח בשביל עצמו ואינו נראה כטורח בשביל היהודי (שו"ת מהר"ם מרוטנברג חלק ד [דפוס פרג] סימן מט) .

השלחן ערוך פסק כמו המהר"ם (אורח חיים, סימן ש"ה, סעיף כ'):
מותר לומר לאינו יהודי לחלוב בהמתו בשבת משום צער בעלי חיים שהחלב מצערה. והחלב אסור בו ביום. ויש אומרים שצריך לקנותו מן האינו יהודי בדבר מועט שלא יהא נראה כחולב לצורך ישראל.

היתר זה היה מקובל עד המאה העשרים. אולם בימי הביניים יהודים רק גידלו בקר וצאן לצרכיהם הפרטיים. כשהחלוצים התחילו לגדל פרות וכבשים בא"י במאה הזאת היה צורך לחפש היתר לא רק משום צער בעלי חיים אלא גם משום מצוות יישוב א"י וגם משום הפסד מרובה, (לסיכום מצויין של הפתרונות שהוצעו ראה המאמר של חיים פלס). הרבה יהודים דתיים התחילו

לגדל פרות בא"י ולא יכלו להיעזר בגוים מטעמים בטחוניים, מתוך השיקול של "עבודה עברית", ומשום שבתקופות מסויימות הבריטים אסרו על ערבים להיכנס למושבות כדי שלא יעבירו מחלת הפה והטלפים לפרות של היהודים. כתוצאה, הוצעו הפתרונות שלהלן אבל רק חלק מהם יושמו בפועל.

2. הרב עוזיאל התיר (משפטי עוזיאל, או"ח, סימן יי-י"א) ליהודי לחלוב אבל רק בכמה תנאים: א) לחלוב ע"י כלי הלוחץ של הדדים משום שזה כלאחר יד. ב) לחלוב בצינעא. ג) רק במקרה שאין נכרי שיכול לחלוב. ד) שהחליבה תיעשה קימעא קימעא כדי להקל את צער הבהמה. אולם הוא לא פסק כך למעשה ולכן אף אחד לא נהג לפי היתרו.

3. הרב הלל פוסק הציע לחלוב ע"י קטן כמו שהתירו לקטן להביא מפתח (יבמות קי"ג ע"ב-קי"ד ע"א וט"ז לאו"ח סימן שמ"ו סוף ס"ק ו'). גם פסק זה לא התקבל.

4. הרב מנחם קירשבויס, הרב שאול ישראלי, ואחרים התירו לחלוב לתוך אוכל על סמך מקור # 2 לעיל. הרבה נהגו לחלוב לתוך גבינה או לתוך לחם או לתוך אורי על סמך פסק זה.

5. הרב א.ש. רוזנטל הציע והרב צבי פסח פרנק הסכים שיחלבו בשבת על צבע צמחוני חום המיועד לעשיית גבינה. ע"י כך יבטיחו שהחלב ישמש לגבינה שהוא "אוכל" (מקור # 2 הנ"ל) ולא לשתיה. פסק זה התקבל במשך תקופה מסויימת ע"י קבוצים של הקיבוץ הדתי.

6. אחרים הציעו לחלוב על האדמה לאיבוד כי זאת מלאכה שאינה צריכה לגופה (שבת ק"ה ע"ב ועוד הרבה) המותרת בשבת כי החולב אינו עושה כך לשם החלב כי אם להציל את הבהמה מסכנה. כך נהגו בקבוץ גדרה של פועלי אג"י במשך כמה שנים.

7. הרב וכטפוגל הציע שבשעת הסכנה השוררת אז בארץ מותר ליהודים לחלוב אם המלאכה תיעשה ע"י שנים. (ראה משנה שבת א' :א' ומשנה תורה, הל' שבת י"ג:ה'). הצעה זאת לא נתקבלה.

8. הרב אונא הציע "שבשעת דחק גדולה" של המאורעות בשנות השלושים האיסור דרבנן של חליבה יכול להדחות משום : א) צער בעלי חיים. ב) מצוות יישוב א"י. אולם הצעתו נדחתה על הסף ע"י רבנים אחרים.

ברם, למרות שהצעות אלה ענו על דרישות ההלכה רובן לא היו מעשיות במשקים גדולים של מאות בהמות ולכן לא פתרו את הבעיה של הפסד מרובה. בעיה זאת נפתרה רק בשנות הארבעים עם המצאת המכונות האוטומטיות לחליבת בהמות.

הבסיס להתיר מכונה אוטומטית בשבת

כבר במאה התשע עשרה התחילו הפוסקים לעיין בנושא של "שעון שבת" דהיינו, האם מותר לכוון שעון לפני שבת כדי שמלאכה כלשהי תיעשה בשבת. רוב הפוסקים ענו בחיוב משום שני מושגים הלכתיים : "גרמא" ו"כח שני" (לסיכום התשובות ראה "החשמל בהלכה", כרך ב', פרק ו'). יש כמה מקורות בתלמוד המהווים בסיס למושגים אלה.

1. במשנה שבת ט"ז:ה' (=דף ק"כ ע"א בתלמוד) ר' שמעון בן ננס פוסק שבמקרה של שריפה מותר לעשות מחיצה "בכל הכלים בין מלאים [מים] בין ריקנים בשביל שלא תעבור הדליקה" והגמרא מסיקה שלדעת ר' שמעון גרם כיבוי מותר. כלומר מותר בשבת עצמה לגרום לכיבוי אש בדרך עקיפה. לאחר מכן חלק מהפוסקים הגבילו "גרם כיבוי" למקרה של הפסד מרובה כפי שהדבר משתקף בשלחן ערוך (או"ח, סימן של"ד, סעיף כ"ב) :

ועושים מחיצה בכל הכלים להפסיק בין הדליקה אפילו כלי חרס חדשים מלאים מים שודאי יתבקעו כשתגיע להם הדליקה דגרם כיבוי מותר.

והרמ"א מוסיף "במקום פסידא [=הפסד]" על פי המרדכי לאותו פרק בשבת.

2. מקור שני הוא בתחום של "גרמא דנזיקין" - שמישהו גורם נזק כספי בצורה עקיפה: (ב"ק כ"ו ע"ב).

ואמר רבה: זרק כלי מראש הגג והיו תחתיו כרים או כסתות, בא אחר וסלקן או קדם וסלקן [בעצמו] פטור [אם נשבר הכלי].
ורש"י מפרש: "דגרמא בנזיקין הוי".

3. מקור שלישי הוא בדיני רוצח (סנהדרין ע"ז ע"ב):
ואמר רבא: זרק [בן] חץ ותריס בידו [של המטרה] ובא אחר ונטלו [את התריס] ואפילו הוא קדם ונטלו פטור.
כי בזמן שהוא זרק את החץ הקרבן היה מוגן מהחץ ע"י התריס.

4. בסוף אותו עמוד יש המושג של "כח שני":
אמר רב פפא: האי מאן דכפתיה לחבריה ואשקיל עליה בידקא דמיא גירי דידיה הוא ומיחייב. [=מי שקשר את חברו וכיוון עליו זרם של מים הן הן חיציו ומתחייב.] הני מילי בכח ראשון אבל בכח שני גרמא בעלמא הוא [ופטור].

המושגים "גרמא" ו"כח שני" הם הבסיס להתיר השימוש בשעוני שבת בכלל ובמכונות חליבה אוטומטיות בפרט. חלק מהפוסקים הגיעו למסקנה שאם מותר לגרום כיבוי שריפה בשבת עצמה קל וחומר שמותר לגרום כיבוי חשמל בשבת או לעשות מלאכה אחרת אם הגרמא נעשתה לפני שבת. אחרים פסקו שהדבר מותר כי השעון מכונן ע"י כח ראשון של המכוון, ואילו המכונה מופעלת ע"י כח שני של השעון. בין כך ובין כך מכיון שהמלאכה נעשתה בצורה מותרת ע"י "גרמא", התוצאות של המלאכה, במקרה הזה החלב, מותרות בשימוש ובהנאה.

הלכה למעשה

ברם, למרות שיש הסכמה כללית שמותר להשתמש במכונות אוטומטיות בשבת, ולמרות שהתחילו להשתמש במכונות כאלה לפני ארבעים שנה, יש

חילוקי דעות בנוגע לפרטים עד היום הזה (ראה הפולמוס ב-עמודים, שמצויין ברשימת הספרות). למשל, איך להרכיב את הצינורות לפיטמות הפרות בשבת, האם להתחיל את החליבה ל"כד שבת" המאבד את החלב ורק אח"כ לכוון את החלב למיכל הרגיל, האם להשתמש במיתקן לניטרול פעימות, האם מותר לשתות או להזיז את החלב בשבת או שמא זה מוקצה וצריכים לחכות עד אחר השבת. לכן אנו מציעים לכם לבקר בקיבוצים דתיים היכן שמגדלים פרות או כבשים. מחברי הקיבוץ תלמדו היאך הם נוהגים במכונות שלהם וע"י כך תמנעו מכל חשש של חילול שבת.

אנו מאחלים לכם הצלחה רבה בהקמת הדיר בקיבוץ חנתון ואנו שמחים שפניתם לועד ההלכה בשאלותיכם כדי שהקיבוץ ינהג על פי ההלכה.

הרב דוד גולינקין

בהסכמת: הרב טוביה פרידמן, יושב ראש

הרב ראובן המר

ספרות*

מקורות

1. שבת צ"ה ע"א ורמב"ם הלכות שבת ח' ז'.
2. שבת קמ"ד ע"ב ורמב"ם הלכות שבת ח' י'.
3. שלחן ערוך אורח חיים, סימן ש"ה, סעיף כ'.

סקירות של גישות הפוסקים

1. אנציקלופדיה תלמודית, כרך ז', תשט"ז, עמ' תשנ"ט-תשס"ב בערך "דש".
2. ר' משה זקס, "החליבה בשבת", תורה ומדע, כרך א', חוב' א', תשל"א, עמ' 9-11.
3. ר' גדליה פעלדער, יסודי ישורון: מערכת ל"ט מלאכות, חלק א', ירוש', תשל"ו, עמ' 40-45.
4. ר' חיים פלס, "בבעיות החליבה בשבת בהתישבות הדתית בא"י", ברקאי, ב', תשמ"ה, עמ' 108-132 ושוב בברקאי ג', תשמ"ו, עמ' 129-130 עם השלמות של יוסקה אחיטוב ושמחה פרידמן בעמודים, אייר תשמ"ו, עמ' 171-178, 192.

תשובות על חליבה בשבת במכונות אוטומטיות

1. ר' ישעיהו קרליץ, חזון איש, כרך ב' לאורח חיים ומועד, בני ברק, תשי"ז, סימן ל"ח, סעיף ד'.
2. ר' שאול ישראלי, "חליבה בשבת ע"י מכונת חליבה", התורה והמדינה, קובץ ז' ח', תשט"ו-תשי"ז, עמ' רפ"ג-רצ"ו = עמוד הימיני, ת"א, תשכ"ו, עמ' רנ"ח-ר"ע.
3. שמירת שבת כהלכתה, מהד' א', תשכ"ה, עמ' ל"ה-ל"ז ומהד' ב', תשל"ט, עמ' שמ"ח-שנ"ב (מבוסס בעיקר על דברי החזון איש).
4. החשמל בהלכה, חלק ב', ירושלים תשמ"א, עמ' 346-353 (סיכום של כל התשובות הדנות בחליבה בשבת ע"י מכונות).
5. ר' ישראל רוזן, "חליבה בשבת - התפתחות ונסיגה", עמודים, אלול תשמ"ד, עמ' 426-430.

6. ר' משה זקס, "דרכי החליבה בשבת", עמודים, מרחשון תשמ"ה, עמ' 58-60.
7. ר' ישראל רוזן, "הרהורים וערעורים על חליבה בשבת", עמודים, שבת תשמ"ה, עמ' 170-171.
8. דוד דודסון, "חליבה בשבת - כיצד?", שם, עמ' 171.
9. ד"ר זאב לב, "הערות בענין חליבה בשבת", עמודים, אלול תשמ"ה, עמ' 397-394 (מאמר מצויין המסכם את השיטות הנהוגות היום בארץ ומצביע על כיוונים לעתיד).

* אני מודה למנכ"ל התנועה הרב פנחס ספקטר שהפנה את תשומת לבי למאמרים ב"עמודים".

e/vol1/milking